

Een canon van de Bossche geschiedenis

Een dertigtal kernmomenten

Ed Hoffman

Datgene wat elke Bosschenaar normaal gesproken zou moeten weten over de geschiedenis van zijn stad. Het gaat hierbij niet om een canon die het resultaat is van lange discussies tussen geleerde commissieleden, maar om een persoonlijke proeve die door iedereen door een kritische mangel gehaald mag én moet worden.

Mijn dank gaat uit naar alle historici die het handwerk verricht hebben. Die de akker van het verleden grondig hebben omgeploegd, zodat ik slechts links en rechts wat hoefde te plukken. Ook schrandere opmerkingen van mederedactieleden heb ik goed kunnen gebruiken; zelf zouden ze overigens, stuk voor stuk, andere accenten gelegd hebben. Enkele jaartallen, vooral in het begin, zijn gekozen als een toevallig gedocumenteerd moment uit een langdurig proces.

In de redactie is naar aanleiding van de door de commissie Van Oostrum geïntroduceerde canon van de Nederlandse geschiedenis uitvoerig gesproken over een 'Bossche canon'. Over de vraag of er een Bossche canon behoort te komen bestaat binnen de redactie geen overeenstemming. Dat hoeft ook niet. De redactie waardeert het dat een lid de pen heeft opgepakt en zijn Bossche canon presenteert. Het 'canon' schiet niet, maar er mag wel op geschoten worden. In een volgende aflevering van Bossche Bladen reageert een ander redactielid op deze canon van Hoffman. Wij nodigen u, lezers, uit, ook uw visie te geven.

Een gebedsprentje uit de 19e eeuw met een voorstelling van de Zoete Lieve Vrouw en de Sint-Jan. (Foto: Stadsarchief)

De stichtingsakte uit 1442 van het gasthuis voor zinnelozen dat naar de weldoener Reinier van Arkel is vernoemd. Linksonder het merk van notaris Rutger van Arkel, mogelijk een familielid van Reinier. (Stadsarchief, archief Reinier van Arkel, inv. nr. 1; foto: Jac. Biemans)

1185

Bij een bos, waar de hertog van Brabant jaagde, en waar de Dommel en de Aa samenvloeiden om als de Dieze verder te stromen naar de Maas, ontstaat tegen het einde van de twaalfde eeuw op een zandrug een kleine stad. Houten huisjes beschermd door water en al snel ook door een stenen wal. Alles bij elkaar niet veel groter dan de huidige Markt met haar directe omgeving. Traditiegetrouw gaat men voor de stichting van dit stadje 's-Hertogenbosch uit van het jaar 1185, maar over de juiste datum wordt getwist.

1196

De hertog verkrijgt voor de poorters van de jonge stad tol vrijdom op de Rijn. Via deze rivier en de Maas en de IJssel drijven de Bosschenaren handel met ver weg gelegen streken, tot in Zweden en Venetië toe. Over de Dommel en de Aa wordt gehandeld met het toen nog rijke achterland van de Meierij. Toch is 's-Hertogenbosch veel meer een stad met ambachtslieden dan van kooplui.

1228

Minderbroeders komen het stadje binnen. Arme volgelingen van de heilige Franciscus, die zich willen inspannen om de Bosschenaren de weg naar de hemel te wijzen. Zij zijn de eersten van vele soorten kloosterlingen, nonnen en monniken, kanunniken

en beginnen, die zich binnen de wallen vestigen. Rond 1500 zal één op de twintig stadsbewoners tot de geestelijke stand behoren.

1302

De gezamenlijke smeden krijgen van de hertog een keur, zodat ze een gilde kunnen vormen met gemeenschappelijke regelingen. De smeden zijn onmisbaar voor de stad: ze maken gereedschappen en wapentuig voor iedereen, en later ook spelden en beroemde messen voor de export. Kort na 1302 krijgen de looiers en de schoenmakers hun gildenkeur, en ook de lakensnijders, zodat duidelijk blijkt welke takken van nijverheid belangrijk zijn.

1318

De ruimte binnen de muren wordt snel te krap. Steeds meer mensen vestigen zich aan de drie invalswegen buiten de poorten: de Leuvense poort aan het begin van de Hinthamerstraat, de Antwerpse aan het begin van de Vughterstraat en de Brusselse aan de Orthenstraat. Vanaf 1318 wordt er gebouwd aan een veel ruimere stadsmuur, die er voor zorgt dat de vesting ongeveer de vorm krijgt van de huidige binnenstad.

1356

Hertogin Johanna verleent 's-Hertogenbosch het voorrecht om zijn wapen, dat een gouden boom toont, te verrijken met de gouden leeuw van Brabant en de rode van Limburg. Anderhalve eeuw later zal de Duitse keizer Maximiliaan de stad, bij zijn huldiging als voogd van de jonge Karel v, de gunst verlenen om de Habsburgse dubbele adelaar als schildhoofd te voeren. Het stadswapen wordt vaak door twee afschrikwekkende wildemannen geflankeerd.

1380

Er staat al een kleine romaanse Sint-Jan, maar in 1380 wordt begonnen met de bouw van een grote gotische basiliek op dezelfde plek. In dat jaar wordt daar ook, niet helemaal toevallig, in een bouwloods een gebutst houten Mariabeeld gevonden. Het blijkt een wonderbeeld en zal als Zoete Moeder eeuwenlang bedevaartgangers naar de Sint-Jan blijven trekken. Alleen tussen 1629 en 1853 moeten Bosschenaren en pelgrims het zonder doen.

1430

Brabant komt net als andere Nederlandse gewesten in het bezit van de hertogen van Bourgondië. Deze heren, Philips de Goede en Karel de Stoute, leven zeer luxueus en voeren voortdurend oorlog. Ook hun opvolgers, de Habsburgers Maximiliaan en

Karel v, doen dat. De onderdanen, en dus ook de Bosschenaren, gaan gebukt onder zware belastingen. Toch blijft het inwonertal van de stad groeien tot ongeveer 20.000 in het begin van de zestiende eeuw.

1442

Veel inwoners zijn straatarm, vaak ziek en lichamelijk of geestelijk gehandicapt. Voor deze laatsten wordt in 1442 met de nalatenschap van Reynier van Arkel aan het einde van de Hinthamerstraat een steenen huis gebouwd, waar zes zinneloze mensen verpleegd worden. Het is de oudste instelling op dit gebied van Nederland. Hongerige armen kunnen voor roggebrood terecht bij de *Tafel van de Heilige Geest*, het zogenaamde Geefhuis, op de plek van de huidige stadsbibliotheek.

1463

De houten huizen met hun strooien daken staan dicht opeen. En in al die huizen brandt wel een vuur. Dat leidt in 1463 weer eens tot een ramp. Vanuit de Verwersstraat legt een grote brand, geholpen door de oostenwind, honderden huizen in de as. Het stadsbestuur besluit dat alle daken binnen tien jaar hard gedekt moeten zijn. Toch blijven de vele houten huizen nog eeuwenlang een bron van gevaar.

1516

Jheronimus Bosch, de beroemdste zoon van de stad, sterft. Hij laat schilderijen na, die vanuit een rijke en bizarre fantasie en met een geniale losse penseelvoering de kwetsbare mensheid een spiegel voorhouden. Ze tonen vaak een confrontatie tussen het moeilijk te bereiken goede en het aantrekkelijke kwade. Zijn werk blijft intrigeren én ontroeren. In 2007 wordt er een aan hem gewijd centrum in de stad geopend.

1559

In 1559 wordt 's-Hertogenbosch bisschopsstad, en de Sint-Jan dus kathedraal, met de bedoeling om het katholieke geloof krachtiger te verdedigen tegen aanstormende hervormers. Er zijn in de stad dan al zo'n twintigtal zogenaamde ketters onthoofd, gewurgd en verbrand. Toch krijgt het nieuwe geloof van Calvin onder de Bosschenaren veel aanhangers.

1566

Calvinisten, die zich ergeren aan de geloofspraktijk en de weelde binnen de katholieke kerk, plunderen en vernielen samen met ontevreden gepeupel kerken en kloosters. Vooral de Sint-Jan moet het met zijn vele kunstwerken tijdens deze Beeldenstorm ontgelden. De orde wordt hersteld, maar de tegen-

stellingen blijven bestaan, totdat de stad in de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) de zijde kiest van het gezagsgetrouwe katholieke Zuiden tegen het opstandige, steeds meer protestante Noorden.

1584

De bijna 90 meter hoge houten middentoren van de Sint-Jan wordt door de bliksem getroffen. Als een kolossale fakkel licht hij op in de nacht om daarna vernietigend in het hart van de kathedraal naar beneden te storten. De kerk wordt opgeknapt en draagt sindsdien een vreemd geknotte middentoren met vijf typische lantaarns. Het interieur wordt verrijkt met een groots orgel en dito oksaal.

Na de Reductie van 's-Hertogenbosch in 1629 werd de hoge edelman Johan Wolfert van Brederode, een van de Staatse belegeraars, tot gouverneur van de stad benoemd. Hij volgde Antony Schets van Grobbendonck op. Op dit schilderij van Jan van Rossen zit Van Brederode hoog te paard met op de achtergrond zijn thuisbasis: Vianen (Rijksmuseum, Amsterdam).

Het bovenste stuk van de koperen plaat waar de zilversmeden hun namen in graveerden. Er zijn vier 'insculptieplaten' over de periode 1538-1807 met in totaal 190 namen van zilversmeden. Het gedeelte dat is afgebeeld, waarop ook de patroon (Sint) Eligius is te zien, dateert van 1643. (Noordbrabants Museum)

1629

Vanuit het Noorden omsingelt stadhouder Frederik Hendrik met een groot leger 's-Hertogenbosch. Hij laat de geïnundeerde omgeving droogmalen en valt aan. Na vijf maanden volgt de overgave. Priesters en kloosterlingen moeten de stad verlaten. Het bestuur en de Sint-Jan gaan over in hervormde handen, maar de bevolking blijft grotendeels katholiek. Bij de Vrede van Munster wordt in 1648 bepaald dat, wat nu ongeveer Noord-Brabant is, definitief bij het Noorden blijft.

1637

Fort Willem Maria, de huidige citadel, wordt gebouwd. Een hele wijk wordt afgebroken om de kanonnen, die op de stad gericht staan, schietveld te geven. Een dwangburcht dus om de bevolking, die spreekt van de Papenbril, onder controle te houden. Ook het gereformeerde bestuur probeert dat; en wel vanuit het stadhuis, dat de hardstenen classicistische gevel krijgt, die nog steeds de Markt siert. De katholieken boffen overigens met de voor die tijd unieke gewetensvrijheid binnen de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden.

1684

De deken, die 's nachts door en door donker over de stad ligt, wordt aangetast. Het leven krijgt er een nieuwe dimensie bij doordat er tegen de 500 straatlantaarns geplaatst worden. Zo'n twintig mannen moeten ze vullen en er elke avond binnen een kwartier vijftig aansteken.

1740

Als versteende spinnenwebben liggen de verkeerswegen tegenwoordig over het land. Vroeger waren plaatsen veel eenzamer omdat karren met verschillende spoorbreedten vastliepen in het zomerse stof of de winterse modder. In 1740 begint men, om de lastig te bevaren Maas te omzeilen, met de aanleg van een stenen straatweg tussen 's-Hertogenbosch en Luik. Het is een eerste stap op de nog lange weg naar de moderne verkeershectiek.

1771

De eerste krant wordt uitgegeven: de 's Hertogenbosche Dingsdagse en Vrydagse Courant. De wereld komt de stad binnen met berichten van overal. Ondanks het feit, dat deze eersteling nog, zoals toen gebruikelijk, onder censuur staat van de stedelijke overheid, kan de burgerij mondiger gaan worden. Er loopt een rechte lijn van deze Courant naar het Brabants Dagblad van vandaag.

1794

Nadat in 1789 de Franse Revolutie is uitgebroken onder de leuze vrijheid, gelijkheid en broederschap,

Op een katholiek liturgisch gewaad (een kazuiifel) uit 1910, is te zien hoe honderd jaar eerder keizer Napoleon de Sint-Jan weer teruggeeft aan de dankbare katholieken. (Sint-Janskathedraal)

trekken de Franse legers de buurlanden in om hun ideeën te verspreiden. Na een beleg van drie weken veroveren ze in het najaar van 1794 ook Den Bosch. De vrijheidsboom wordt op de Markt geplant en de Bosschenaren mogen hun eigen stadsbestuur gaan kiezen. Het begin van een langzaam democratiseringsproces.

1826

Feestelijke opening van de naar koning Willem I genoemde Zuid-Willemsvaart. Het in vier jaar met de hand naar Maastricht gegraven kanaal moet het Luikse industriegebied (tussen 1815 en 1830 vormen België en Nederland één koninkrijk) uit het slop halen. Omdat 's-Hertogenbosch bang is anders economisch de boot te missen, loopt het kanaal dwars door de stad.

1853

In ruil voor een nieuw te bouwen kerk aan het Kerkplein hebben de gereformeerden de Sint-Jan teruggegeven aan de katholieken, die met her-nieuwd zelfbewustzijn gedurende de hele negentiende eeuw kloosters, kerken en ziekenhuizen gaan bouwen. In 1853 wordt 's-Hertogenbosch bovendien weer bisschopsstad en komt het beeld van de Zoete Lieve Moeder plechtig naar huis.

1868

In de leegte buiten de vestingwal arriveert in 1868 op een houten station de eerste trein. Vanuit Boxtel. Enkele jaren later wordt deze spoorverbinding doorgetrokken naar Utrecht en vervolgens gecompleteerd met de lijn Tilburg-Nijmegen. Van en naar 's-Hertogenbosch stomen voortaan treinen. Pas dertig jaar later zullen de eerste auto's verschijnen.

1874

De Vestingwet wordt uitgevaardigd. Versterkte steden blijken als militaire steunpunten verouderd. Ook 's-Hertogenbosch kan zijn korset uittrekken. De poorten worden afgebroken en de overvolle binnenstad met haar verkrotte arme buurten en vele één- en tweekamerwoningen kan buiten de wallen gaan ophogen en uitbreiden. Maar het duurt tot 1890 voordat dat met het groots opgespoten Zand ook echt gebeurt.

1882

In 1882 wordt de Oeteldonksche Club opgericht. Als immoreel feest was de vastenavondviering lange tijd verboden geweest. In de negentiende eeuw komt het carnaval langzamerhand terug. Wel met excessen. De nieuwe Club probeert het feest te reguleren.

De Zuid-Willemsvaart tussen de Kasterensbrug en de Orthenbrug. Links het Kardinaal van Rossumplein, toen – begin 20e eeuw – veemarkt. (Stadsarchief, Ansicht in Historisch-Topografische Atlas)

Ondanks aanvankelijke tegenwerking van kerkelijke en wereldlijke autoriteiten, ontstaat zo de omgekeerde wereld van het dorp Oeteldonk met zijn schertsprins Amadeiro en zijn jaarlijkse optocht.

1886

In 1886 wordt op het Hinthamereind de vierkante watertoren gebouwd. De stad is overbevolkt rond de open riolen van de Binnendieze, waarop ook looierijen en zouterijen lozen. Straatarme sigarenmakers, metaalarbeiders, schoenmakers en werkelozen leven in smerigheid dicht opeen. Cholera en pokken maken makkelijk slachtoffers. De aanleg van een waterleiding is een belangrijke stap op weg naar een hygiënischer en dus leefbaarder 's-Hertogenbosch.

1931

Buiten de wallen worden niet alleen woonwijken, zoals de Muntel en de Vliert, opgespoten, maar ook bedrijfsterreinen. De metaalfabriek van Grasso, de productiehallen van grootgrutter De Gruyter en de bandenfabriek van Michelin vestigen zich daar. In 1931 verhuist ook de veemarkt van het huidige Kardinaal van Rossumplein naar het nieuwe industriegebied ten westen van het station. Het wordt de grootste veemarkt van Nederland.

1944

In oktober 1944 wordt de stad bevrijd door geallieerde soldaten uit Wales. Vier jaar lang zijn de natio-

naal-socialistische Duitsers de baas geweest. Ze hebben het joodse gedeelte van de bevolking weggevoerd en vermoord. Bij de bevrijding krijgt de stad ook zware materiële klappen. Rond de Graafseweg, Sluis Nul en vooral rond het station wordt hard gevochten en veel vernield. Maar eind oktober wapert de vaderlandse driekleur weer boven 's-Hertogenbosch.

1964

In 1964 komt het stadsbestuur met een groots structuurplan: brede verkeersdoorbraken, trotse wolkenkrabbers in het centrum en het dempen van de vieze Binnendieze moeten 's-Hertogenbosch als dynamisch en vooral modern op de kaart zetten. Actieve burgers weten het tij te keren. Het oude hart van de stad blijft, kleinschalig, leefbaar en met zijn vele monumenten en waterstromen een parel aan de kroon van het nieuwsgierige toerisme.

1996

Nadat Empel en Meerwijk, Engelen en Bokhoven al eerder, vrijwillig, bij 's-Hertogenbosch zijn gevoegd, wordt in 1996 Rosmalen, onder protest, geannexeerd.

Op de rondtoer na de installatie op 23 augustus 1930 van de heer De Bekker als nieuwe burgemeester van Empel en Meerwijk gleed een van de auto's met hoge heren aan de Dieskant van een glibberige dijk. De persberichten spreken elkaar tegen of De Bekker al of niet in deze auto zat. (Foto: Stadsarchief, collectie Het Zuiden)

De stad gaat meer dan 130.000 inwoners tellen. Ruime woonwijken omringen de oude veste met in het hart daarvan de kleine driehoek rond de Markt, waar het meer dan acht eeuwen geleden in het bos van de hertog begonnen is.

Terugkijkend realiseer ik me dat de twintigste eeuw er bekaaid van af komt. Zou dat een objectieve of een subjectieve oorzaak hebben?

In elk geval is het lastig om meer eigentijdse gebeurtenissen en verschijnselen te beoordelen: de secularisatie, de leegloop van de kloosters, het bezoek van de paus, de eerste moskee, de aanleg van de Arena en het Paleiskwartier, de overrompelende rijkdom van deze tijd en de verwording van de oude binnenstad tot speelplaats en koopeldorado. ■■■■